

BATILI SEYYAHLARIN GÖZLEMLERİNE GÖRE OSMANLI'DAKİ MANASTIR VE PATRİKLİK KÜTÜPHANELERİ¹

N. Nihan Yıldız

Doğu'dan kitap temin etmeye meraklı Batılı seyyahların ve müsteşriklerin Osmanlı Kütüphanelerine gösterdiği ilgi ve kütüphane arşivlerinde yaptıkları araştırmalar Batılı seyahatnamelerde önemli bir kısım teşkil etmektedir. Osmanlı kütüphanelerinde yapılan araştırmalar her ne kadar XIX. yüzyılda artmış olsa da aslında bu faaliyet önceki devirlerden beri süregelen bir süreçtir. Osmanlı'nın geleneksel bilgi kaynaklarını barındıran Saray, cami, tekke, medrese kütüphaneleri ile müstakil kütüphaneler Batılıların yoğun ilgisine maruz kalmıştır. Genel anlamda bu kütüphanelerde yapılan araştırmalar Osmanlı'nın klasik bilgi kaynaklarını teşkil eden kitapları keşfetmek olduğu kadar aynı zamanda İstanbul'un fethinden beri başta Fâtih Sultan Mehmed olmak üzere Osmanlı padişahları tarafından muhafaza edilen eski Latince ve Yunanca kitapların araştırılıp bulunmasına yöneliktir. Bizans kütüphanelerinden Osmanlı kütüphanelerine intikal ettiği düşünülen eski Yunanca ve Latince yazmaların Doğu arşivlerinde aranması Batı'daki entelektüel camianın önem ve öncelik verdiği bir konu olmuştur. Doğu'dan kitap toplayarak Batı'ya götüren seyyahların, elçilerin, müsteşriklerin ve bilim adamlarının söz konusu yazmaları sadece geleneksel Osmanlı kütüphanelerinde değil Osmanlı sınırlarındaki manastır ve patriklik kütüphanelerinde de aramışlardır.

Osmanlı kitapları, kütüphaneleri ve hatta sahaflarıyla fazlasıyla haşır neşir olmuş olan Antoine Galland, Doğu Akdeniz'deki manastır kütüphaneleriyle ilgili bilgiler vermiştir. Adalarda bulunan manastırların kütüphaneleri hazine değerindeki zengin el yazması koleksiyonlarını ihtiva etmektedir. Galland'ın verdiği bilgilere göre İstanbul'daki adalardan Halki'deki Teslis

¹ Bu metin yazarın yüksek lisans tezinin bir bölümünden alınmıştır.

manastırında kilise babalarına ait çok sayıda yazma ve bir diğer manastırda ise daha iyi yazmalar bulunmaktadır. Marmara'dan çıkıp güneye doğru inildiğinde varılan Akdeniz adalarındaki manastırlarda ise çok daha çeşitli yazmalar yer almaktadır:

“Sakız'ın Neamoni manastırında, hazinenin bulunduğu bir kulede de pek çok yazma bulunduğu malûmdur. Fakat, insan, kapısının ecnebilere açılmasına keşişleri razı etmek için güçlük çekmektedir ve bir şey elde edilmesi en müşkül olan yer belki burasıdır. Patmos manastırında da bir yazmalar kütüphanesi mevcut olup bunlar ilâhî okuyanların mevkiine yaklaşırken solda bulunan sakristide muhafaza edilmektedir. Aynı adada, altın üzerine tatbik edilmiş yahut resmedilmiş üç yüzden fazla minyatürü ihtiva eden bir Rum yazması görülmüştür. Bu yazma, bir kadın tarafından İskender'in hayatının bir masal üslubuyla hikayesine ait olup bunu bizzat İskendere ithaf eden kadının ithafnamesinde isminin Germadia olduğunu söylemektedir. Bu yazmaya sahip olan ada ahalisinden biri olup bunun için yirmi beş ekü istiyordu, fakat yazmanın daha ucuza alınması da kabildi. Atina yakınında Medeli isminde ve birçok güzel ve iyi yazma ihtiva eden bir manastır ve keşişler bunların hüsnü muhafazasına pek ihtimamkâr görünmekte iseler de birkaçından ayrılmaya razı olmaları imkânsız değildir. Civarda da yazmalar mevcuttur, fakat en çok yazmanın Aynaroz'da bulunduğundan herkes emindir. Türk ve Acem eserlerine gelince, bunlardan en büyük hasat İstanbul'da yapılabilir, fakat bu ayrı bir muhtıra isteyen bir mevzudur.” (Galland, 1987: 152-153)

Galland'ın Batılı kitap avcıları için bir rehber niteliği taşıyan seyahatnamesinde tarif ettiği kütüphane ve arşivler XIX. yüzyılda da araştırma yapılan mekanlar olmaya devam etmiştir. İslâm geleneği içerisinde yer almayan ancak Doğu kütüphaneleri sınıflamasına dahil olan ve Osmanlı payitahtının aynı zamanda Ortodoks Hristiyanlığın merkezi olmasından ötürü siyaseten Osmanlı Devleti'nin muhafazasında yer alan manastırlar ve patrikhaneler Batılı kitap meraklılarının muhakkak uğradığı yerler olmuştur. Batılı entelektüeller tarafından Bizans kütüphanelerinden intikal ettiği düşünülen eski Yunanca ve Latince yazmalar, Saray Kütüphanesi'nden sonra Rum manastır ve patriklik kütüphanelerinde aranmıştır. Araştırmalarını İstanbul ile kısıtlamamışlar, Doğu Akdeniz liman şehirlerinde ve adalarda bulunan kütüphanelere de imkân buldukça bakmışlardır. Bu bakımdan Bizans kütüphanelerinin akıbeti üzerinden gayri-İslâmî Doğu kütüphaneleriyle de bir ilişki kurulmuştur. Bunların haricinde gayri-İslâmî Doğu kitap ve bilgi birikimini takip etmek amacıyla Ermenilere ait kilise, manastır ve patriklik kütüphanelerinde de araştırmalar yapılmıştır.

Osmanlı Klasik Çağı olan XIX. yüzyıl öncesindeki dönemde yapılan araştırmaların çerçevesi ve niteliği XIX. yüzyıldaki araştırmaların yönünü tayin etmiştir. Kütüphanelerde bulunan her bir eserin Batılı entelektüeller için teşvik edici bir keşif olarak görüldüğü söylenebilir. Batılıların çoğu kayıp Yunanca ve Latince yazmaların gerçekten manastırlarda var olup olmadığı

konusuna açıklık getirmeye çalışmıştır. Bir kısmı duyduklarını aktarırken bir kısmı bizzat gözlem yapma imkânı bulmuştur. 1729 yılında Abbé Sevin, Prens Adalarındaki manastırlarda el yazması aramıştır, ancak bulduğu 200 taneden fazla yazmanın hiçbirinin yaprağı otuzdan fazla değildir, hepsi de zarar görmüş, parçaları kaybolmuştur. (Dallaway, 1797: 133)

Hunt ve Carlyle 1800-1801 yıllarında Prens Adalarındaki Rum manastırlarını dikkatle incelemiştir. Araştırmalarının sonucuna göre buradaki kütüphanelerde bulunan el yazmaları bir tane bile klasik metin içermemektedir. Bununla beraber XI-XII-XIII. yüzyıllarda yazıldığı belli olan İncil'in çeşitli bölümlerini içeren kağıtlar ve parşömenlerin varlığını tespit etmişlerdir. Carlyle ve Hunt, bunların en güzellerini, kilisenin hizmetinde kullandıkları kitaplar matbu olan ve ellerindeki antik el yazmalarına pek de değer vermeyen keşişlerden satın almıştır. Buradan satın aldıkları eserler Canterbury Başpiskoposunun kütüphanesinde muhafaza edilmektedir. (Walpole, 1817: 84-85)

Josiah Brewer da Prens Adalarındaki manastır kütüphanelerini anlatırken Profesör Carlyle'in İstanbul'a yazın kaynaklarını araştırmak için geldiğinde buralarda oldukça geniş bir araştırma yaptığını ve muhtemelen bugün de kıymetli pek az eser bulunabildiğini ifade etmiştir. (Brewer, 1830: 131) 1844 yılında, klasik edebiyat metinlerinden ziyade dini metinler arayan Constantine Tischendorf da adalardaki manastır kütüphanelerini görmüştür. Öncelikle adaların en büyüğü olan Prinkipos Adası'na (Büyükada) gitmiş, buradaki üç manastırdan ikisini ziyaret etmiş ancak gördüğü az sayıdaki el yazmalarının hiçbirinin ciddi ve eleştirel bir hasat vermediğini söylemiştir. Ardından Halki'ye (Heybeliada) geçmiş, buradaki iki manastırın da araştırmaya değer bir kütüphanesi olduğunu söylemiştir. İki manastırın şimdi Yunan okuluna dönüşmüş olan birinde çok bilgili Bartholomew adında, önceden Aynoroz'da (Athos Dağı) ikamet eden ancak Yunan ihtilali ile İtalya'ya sürüklenen, orada yedi sene geçirdikten sonra nihayet buraya intikal eden bir keşişe rastlamıştır. Bu keşişe ait olan yüzü aşkın el yazması kataloglanmıştır. Tischendorf, Kutsal Üçlü Manastırı'nda olduğu gibi burada da Demosthenes gibi İncil ve Hristiyanlık el yazmalarıyla karışmış klasikler bulmuştur.² (Tischendorf, 1847: 277-278)

Prens Adaları'ndaki manastır kütüphanelerini Lady Hornby da merak etmiştir. Kız kardeşine yazdığı mektupta gezdiği eski kilise ve manastırların Hristiyanlığın ilk günlerinden kalma pek çok kutsal emanet barındırdığını, kiliselerin mimari açıdan bir şey ifade etmese de manevi açıdan insanı yüzyıllar öncesine götürebildiğini anlatmaktadır:

² Antigone'a sürülen Eski İstanbul Patriği Konstantin ile tanışmış olan Tischendorf, patriğin birkaç yıl önce Alman bir seyyaha bizzat kendisi orda bulunmadığı halde oradaki el yazmalarının hepsinin Doğu yazması olduğunu ve aralarında bir tane bile Yunanca yazma bulunmadığını söylediğini belirtmektedir. bkz. A.e., s.275.

“Bunu en çok Hristos Manastırı’nda, oradaki keşiş dostum eski, kilitli bir sandıktan parşömenin üzerine el yazısıyla yazılmış, hatta söylentiye göre harvarilerin yaşadığı dönemden kalmış Kutsal Kitabı gösterdiğinde hissettim. Biraderler bu el yazmasını korumakta güçlük çekmişler, ama çok fakir olmalarına rağmen şeytana uyup satmayı asla düşünmemişler. Ancak birkaç yıl önce bu el yazmasına bakan bir Rus gezginin fark ettirmeden birkaç yaprak koparmayı başarması sonucunda değeri azalmış durumda. Buradaki diğer manastırlarda eski çağlara ait bir el yazması yok. Keşişlerin söylediğine göre, Bizans Müslümanların eline geçtiğinde tüm el yazmaları yok edilmiş; ama üzerlerini süsleyen mücevherler yıllar önce çalınmış olduğu halde, Prinkipo’daki Ayios Nikolas (St.Nicholas) ve Halki’deki Ayios Yeorgios (St. George) manastırlarında çok eski ve tuhaf bazı gümüş ve ahşap oyma haçlar bulunuyor.” (Hornby, 2007: 394-395)

Batılı seyyahlar Prens Adalarından başka İstanbul’daki Rum ve Ermeni manastırlarından da kitap toplamıştır. Carlyle ve Hunt, Prens Adaları ve İstanbul’daki manastır kütüphanelerinden, İnciller ve risaleler dahil olmak üzere, toplam 29 tane Yunanca el yazmasını alabilmiştir. Dinle ilgili olmayan eserlerden sadece üç tane vardır: Libanius, Eutropius ve Kont Baldwin devrinde Selanik’in Latinler tarafından işgali. Buldukları pek çok el yazması parşömen üzerine yazılmıştır, bazıları şüphesiz çok eskidir. (Walpole, 1817: 176)

Ulrich Jasper Seetzen, İstanbul’da Aya Dimitri/Tatavla semtindeki Rum manastırında ısrarla aramasına rağmen kütüphane bulamamış, nihayetinde Rum manastırında kütüphane aramanın anlamsız bir gayret olduğuna kanaat getirmiştir: *“Papazların elinde kilise ayinleri için gerekli olan, Kiril alfabesiyle yazılmış kitaplardan başka hiçbir kitap bulunmuyor.”* (Seetzen, 2017: 168) Dragomanının tavsiyesi üzerine Ermenice kitaplar almak için Pera’daki Santa Maria Manastırı’na gittiğinde ise kitapları manastırın kütüphanesinde değil bir keşişin hücrelerinde bulmuştur. Bunlar Ermeni bir keşişin satmak istediği kitaplardır. (Seetzen, 2017: 179)

Sadece İstanbul’dakiler değil, Doğu Akdeniz kıyılarındaki manastır kütüphaneleri de Batılı seyyahları cezbetmiştir. Bunlardan bir tanesi Aynoroz’dur (Athos Dağı). James Dallaway çoğu gezginin aradığı el yazmalarının manastırlarda, özellikle de Aynoroz’daki kitap yığınları içerisinde olabileceğini söylemektedir. Oradan getirilen eserler arasında Yunan Babalarını ve dini vaaz eserlerini görmüştür. Dallaway’e göre Aynoroz’da bulunacak herhangi bir orijinal antik-klasik eser çok mutlu edici bir keşif olacaktır. (Dallaway, 1797: 75-76)

Carlyle ve Hunt, Dallaway’in bahsettiği türden keşfi yapmak için Doğu Akdeniz kıyılarındaki manastırlarda araştırma yapmaya niyetlenmişlerdir. Ancak Carlyle’in sağlığı İstanbul’dayken bozulduğu için Hunt’a Lord Elgin eşlik etmiştir. Batı Anadolu ve Yunanistan’a gidip araştırma yapabilmek, Aynoroz’daki Rum kütüphanelerini incelemek için seyahat planlamışlar, padişah’tan ferman, Rum Patriğinden de referans mektubu almışlardır. (Walpole, 1817: 86)

Batılı entelektüeller, Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti Türklerin saldırı tehlikesiyle karşı karşıya gelince eğitimli Rumların yazdığı en değerli yazmaların güvenlik için Aynoroz'a götürüldüğünü düşünmektedir. Nitekim Paris, Viyana ve Moskova şehirlerindeki kütüphaneler Aynoroz'dan getirilen yazmalarla doludur. Geri kalanları temin etmek için de farklı zamanlarda başka kimseler gönderilmiştir. Yazmalar buradaki rahibe manastırlarında da korunmaktadır. Aynoroz'daki manastırların güncel ve güvenilir bir kaydı bulunmamaktadır. Hunt ve Carlyle üç hafta boyunca bunlarla ilgili pek çok bilgi toplamış, farklı manastır kütüphanelerini özel bir dikkatle incelemişlerdir. (Walpole, 1817: xviii) Aynoroz'daki manastır kütüphanelerinde XII-XIII. yüzyıldan daha eski olmayan Yeni Ahit kopyaları, çeşitli teolojik eserler, ayinler, kilise tarihiyle ilgili eserler bulmuşlardır. Burada buldukları tek ilginç eser Eschylus trajedileri ile İlyada olmuştur. Aristo, Hipokrat, Demostenes, Athenaeus, Lysias, Galen ve Platon'un eserlerini görseler de bunların hiçbirisi orjinal antik eser değildir. Bunlardan bazılarını İngiltere'ye götürmek istediklerinde İstanbul Patriğinin yazılı izni olmadan bunları götürmeyecekleri söylenmiştir. Bir başka kütüphanede de benzer kitaplar ile Yunan babalarının eserlerini görmüşlerdir. Buradaki İveron kütüphanesinde el yazmaları ve matbu kitaplar karışık durmaktadır. Kiliseyle ilgili el yazmaları, Eschylus, Euripides, Aristophanes, Electra, Sophocles, Pindar, Hesiod, Demosthenes, Galen ve Aristo'dan seçmeler, Libanius ve Sophist'in eserleri vb. bulunmaktadır. Aynoroz Yarımadası'ndaki bütün manastırların bütün kütüphanelerini tek tek gezmişler ve eksiksiz kataloglarını çıkarmışlardır. Kütüphanecilerin kıskançlığı, cahilliği ve düzensizliğinden yakınmışlardır. (Walpole, 1817: 220)

Charles Dudley Warner da Aynoroz'daki kütüphanelerin tanzim edilmiş, pek çoğu ihtilafli çağlara ait, muhtemelen genel olarak dinî zırvalardan ibaret olan el yazmalarıyla dolu olduğunu ve Tischendorf yazmalarındaki kadar değerli bilgileri tekrar sunmasının güç bela bekleneceğini söylemektedir. (Warner, 1892: 478) Tischendorf'un kendisi ise seyahatin zorlukları nedeniyle Aynoroz'a gidememiş ancak hac yolu üzerinde imkan bulduğu tüm manastırlara girerek buradaki kitapların kataloglarını çıkartmıştır. Böylelikle Doğu Akdeniz bölgesindeki birçok manastırı ziyaret ederek değerli bilgiler aktarmıştır.

İlk olarak Kahire'de bir Katolik manastırında bulut gibi kitap yığınlarına sahip bir kütüphane görmüştür. Keşiş ona hiç el yazmamız yok dese de Tischendorf burada Arapça birkaç tane görece az değerli yazmalardan bulmuştur. Buradaki görevliler ona Kahire'deki diğer manastırların kütüphanelerinin hepsi toplansa da pek bir şey etmeyeceğini, ama çok sayıda güzel el yazması bulmak istiyorsa Sina Dağı'na gitmesi gerektiğini söylemiştir. Ancak Tischendorf enine boyuna araştırmadan buradan gitmek istememiştir. Kahire'de hizmetine sunulan manastır kütüphanelerinde sadece matbu kitaplar bulmuştur. Kütüphanedeki kitaplar az süslüdür, ıvır zıvır şeylerdir. Karşısın-

da duran kitaplarla dolu dolabı da açtırmış, içinden birkaç cilt ile el yazmasından başka birşey çıkmamıştır. Tischendorf, kütüphanedekilerin dolaptan el yazmalarının çıkmasına şaşırıldıklarını, çünkü bugüne kadar sadece şanını duyduklarını ifade etmektedir. Hatta ona göre kütüphanedekiler bu durumu duyar duymaz, sahip olduklarını fark ettikleri el yazmalarının ne kadar değerli olabileceği hakkında hayal kurmaya başlamışlardır. Tischendorf ilk dolabı inceleyince şapelde başka bir dolap daha bulmuş ve bu kütüphanede biraz daha keyifle çalışmaya devam etmiştir. Tischendorf, burada keşfettiklerinin, Doğu yolculuğuna antik metinler aramak için çıktığında kendisine “artık oralarda keşfedilecek bir şey kalmadı” diyenlere karşı memnuniyet verici kanıtlar olduğunu ifade etmektedir. (Tischendorf, 1847: 29-30)

Doğu Akdeniz’de yaptığı ilmî keşif amaçlı seyahati boyunca Kahire Patriğinin kütüphanesi de Tischendorf’un merakını cezbeden mülklerden biri olmuştur. Patriğin hazine değerindeki el yazmalarından müteşekkil koca bir kütüphanesi Antakya’dan Kahire’ye güvenlik konvoyu halinde yirmi yıl önce gelmiştir. Tischendorf’a göre bilgili ve eğitilmiş hiç kimse bu kütüphaneyi görme şansına sahip olmadığı için hakkında romantik hikayeler uydurulmuştu. Bu kütüphanenin duvarla kapatıldığı bile iddia edilmişti. Avusturya başkonsolosu Tischendorf’un bu gizemi çözmesini teklif edince Kahire Patriğine başvurmuşlardır. 91 yaşındaki patrik ilk başta asıl maksadı orijinal Yeni Ahit’in klasik metinlerini aramak ve onları tertiplemek olan Tischendorf’a izin vermeye yanaşmamış, kütüphanenin genel kullanıma kapalı olup ancak büyük meblağlar harcanarak girilebileceğini söylemiştir. Avusturya başkonsolosunun her türlü şartı göze almasına rağmen izin çıkmamıştır. Daha sonra Tischendorf, bir vekil aracılığıyla kitapları kütüphanede bizzat bulunmadan, vekillik sekreterliğinde inceleme fırsatı bulmuştur. Tischendorf’un önüne konulan kitaplardan az sayıdaki el yazmaları hoş karşılanmış, geri kalanlarının ise matbu kitaplar olduğu anlaşılmıştır. (Tischendorf, 1847: 30-33)

Tischendorf, Kahire’den sonra Libya çöllerindeki Kıpti manastırlarını gezmiştir. Buradaki el yazmaları arasında hiç Yunanca yazma görmemiştir. Hepsi ya Kıpti ya da Arapça yazmalardır. Buradaki üçüncü manastırda Süryanice ve Etiyopyaca yazma bulmuştur. Pek çoğu da ayinlerle alakalıdır. Dördüncü manastırda bulunan çok sayıdaki el yazmalarını İngilizlerin British Museum için oldukça uygun bir fiyata temin ettiklerini belirtmiştir. Diğer manastırlarda da benzer şeyler vardır. (Tischendorf, 1847: 52)

Bu ziyaretlerin ardından ünlü keşfini yaptığı Sina Dağı’ndaki manastırları araştırmaya gitmiştir. Tischendorf, İncil’in en eski tarihli nüshası olan meşhur *Codex Sinaiticus* yazmasını burada, Sina Yarımadası’ndaki St. Cathrine Manastırı’nın kütüphanesinde çalışırken keşfetmiştir. İmparator Theodosius’un sarayında bulunmuş olduğu söylenen başka bir el yazması İncil’in de orada olabileceğini duyunca heyecanlanmış, ancak yazma çeşitli bahaneler uydurularak kendisine gösterilmemiştir. Yazmanın kopyalanması için İstanbul’a gönderildiği söylenmiştir. Oysa Tischendorf İstanbul’da ondan bir iz

bile bulamamıştır. En nihayetinde kendisine bilgi veren Yunanların yalan söylediği ve muhtemelen Lord Prudhoe'nin birkaç yıl önce yazma için 250 pound önerdiğinde gelirin nasıl paylaşılacağı konusunda bir türlü anlaşmaya varamadıkları için teklifin kabul edilmediği el yazmasının gerçekten İngilizlere satıldığı sonucuna varmıştır. Justinian tarafından kurulan manastırın kuruluş belgesini içeren başka bir yazmadan da kendisine söz edilmiştir. *Golden Bull which the celebrated Emperor Justinian gave to the Abbey of the Monastery of the Holy Mount Sinai* başlıklı, eve götürdüğü Yunanca yazmalar arasında bulunan bir kopyanın daha bununla ilgili olduğunu fark etmiştir. Bunlardan başka burada modern Yunan dilinde astroloji, doğa tarihi, tıp ve benzer alanlarda yazılmış el yazmaları bulunmaktadır. (Tischendorf, 1847: 107)

Tischendorf, Kudüs'teki St. John Manastırında da Gürcü, Süryani, Ermeni ve Arap dillerinde yazmalar bulmuştur, Yunanca yoktur. (Tischendorf, 1847: 168) San Saba'daki kütüphanede de yüzlerce Yunanca ve Arapça yazma görmüştür. Bunlar, matbu kitaplarla karışık durmaktadır. Ardından Şamlı Aziz John Şapelindeki kütüphaneye girmiştir. Burayı küçük bulduğunu söyleyince kütüphaneci ona kulenin orada bir tane daha kütüphane olduğunu söylemiştir. Gerçekten de Tischendorf burayı ilkinden daha kapsamlı bulmuştur. Buradaki içerikler Sina Dağı'ndakine benzerdir. Bir kısmı X. ve XI. yüzyıla ait olan patriklik, kilise ve İncil ile alakalı metinlerin haricinde antik Hipokrat ile ilgili metin ile bir kez daha karşılaşmıştır. Yunanca el yazmaların yanında birkaç tane de Rusça, Eflak dili, Arapça, Süryanice yazmaları ve 10 tane de Habeş dilinde parşömene rastlamıştır. (Tischendorf, 1847: 195)

Tischendorf'tan önce San Saba Manastır Kütüphanesini ziyaret etmiş olan Carlyle da buranın el yazmalarıyla dolu meşhur kütüphanesini incelemiştir. 29 tane İncil kopyası ve 1 tane de Yeni Ahit'te yer alan mektuplar haricinde pek değerli bir şey çıkmamıştır. Geri kalan yaklaşık üç yüz cilt ise babalar (kilise babaları), efsaneler, vaazlar ve ritüellerden oluşmaktadır. Carlyle bunlardan en merak ettiği altı el yazmasını İstanbul'a götürme iznini almıştır. Bunlar İncil'in iki tane çok eski kopyası, sadece bir tane Yeni Ahit Mektupları, iki tane havari mektubu koleksiyonları, bir tane de Libanius kopyası bulunmaktadır. (Walpole, 1817: 183)

Doğu Akdeniz kıyılarında kütüphane ve yazma arayışları adalar civarında da seyretilmiştir. 1453'te Rum bilginler (Bizanslı bilginler) İstanbul'dan kaçtıklarında en değerli el yazmalarını yanlarına alarak Batı Avrupa'ya kaçtıklarına, geriye kalan yazma eserlerin de muhtemelen manastırlarda saklı kaldığına inanan Carlyle ve Hunt'ın Marmara Adaları, Aynoroz ve Kudüs'teki San Saba manastırında muhafaza edilen kitapları dikkatle incelemesi bundandır. Carlyle ayrıca Patmos'taki manastırların Fransız ve İngiliz seyyahlar tarafından ziyaret edildiğini yazmaktadır. Burada Diodorus Siculus'un orijinalinin kusurlu bir transkripsiyonundan başka bir şey bulunamamıştır, İngiltere'ye getirilen Platon'un *Diyaloglar* eserinin kopyası ise Villoson tarafından görülmüştür. Carlyle, Meteora ve Mora'daki manastırların da çeşitli seyyahlar ta-

rafından ziyaret edildiğini yazmıştır. Mora'da bulunan birkaç Yunan babası ve kiliseyle ilgili ciltler haricinde pek bir şey yoktur. (Walpole, 1817: 220-221)

Urquhart, Yunanistan'daki Meteora Manastırını Türk kaptanlarla Türkiye'ye ulaşmak için yola çıktığında ziyaret etmişti. Urquhart'ın belirttiğine göre, buranın ufak bir kütüphanesi vardır. Sahip oldukları kitaplar ise kutsal-lar, ritüeller, klasikler, modern yazarların çevirileridir. Urquhart'ın bulduğu birkaç tane el yazması ise tartışmalıdır. (Urquhart, 1839: 286) Amiral Adolphus Slade ise gezdiği Yunanistan manastırlarında³ ne Latin ne de Yunanca yazmalar bulabilmiştir. (Slade, 1854: 436-437)

John Cam Hobhouse, Batı'da etrafa dağılan ciltlerin tamamen yok olamayacağını, manastırların makul surette kayıp hazinelerin depoları olabileceğinin sanıldığını ifade etmektedir. Ancak ümitlerin boşa çıkma ihtimali de yüksektir. Hobhouse 1730'da Abbé Fourmont'un boşu boşuna Sakız Adası'ndaki Nea Moni ve Arcadia'daki Mega Spelion manastırlarını aradığını, Meteora'daki kütüphanelerde de daha fazlasının bulunmadığını anlatmıştır. Benzer şekilde Mr. Villoison 1785'te Patmos ve Amorgos keşişlerini ziyaret etmiş ve raporu edebiyat tutkunlarının beklentilerini güç bela tatmin edebilmiştir. (Hobhouse, 1817: 43-44)

Tischendorf ise Patmos'taki manastır kütüphanesinin tartışmasız Doğu'daki en zengin kütüphane olduğu fikrindedir. Bulduğu iki yüze yakın el yazmasını teker teker inceleyerek bunların çoğunun XI-XIV. yüzyıl arasında parşömene yazılmış eserler olduğunu belirtmektedir. Babaların edebiyatına dayandığı için çok kıymetlidir. Kırk tane Johannes Chrysostamus, on yedi tane Basilus the Great, yirmi kadar da Yeni Ahit'e dayalı eser bulmuştur. Muhtemelen içlerindeki en eski el yazması IX. yüzyıl tarihlidir. Pek çoğunun içeriği Eyüp kitabından, teolog Gregory'den, Aziz Peter ve Aziz Paul biyografilerinden referans almaktadır. Keşişlerin incelemekten zevk alacakları bir yazma da X. yüzyıla ait olup İncillerden pasajlara sahiptir. *The Revelation* kitabından bahseden tek bir evrak yoktur. Klasiklerden Hipokrat, Aristo, Diodorus Siculus, Porphyry, Sophocles, Libanius, Aristides vardır. (Tischendorf, 1847: 260) Son olarak Batılı seyyahların kitap ve el yazması avcılığı faaliyetlerinin hinterlandının Karadeniz'e, özellikle Sinop ve Trabzon'a kadar genişleyebileceğini ifade edelim. Günlüklerinden anlaşıldığı kadarıyla Carlyle fırsat bulsaydı buralarda da araştırma yapacaktı. (Walpole, 1817: 166)

Tekrar İstanbul'a dönecek olursak Batılı seyyahların kapısını sıklıkla çaldıkları ve nadiren geri çevrildikleri Patriklik Kütüphanesini de incelemek gereklidir. Eski Yunanca ve Latince yazmaların burada olacağı düşüncesi bir yana, Rum ve Ermeni patriklerinin sahip oldukları kitaplar ve kaynaklar da merak konusudur. En çok ziyaret edilen patriklik kütüphanesi İstanbul'da

³ Lavra, Vatopedi, Iphiron, Ziropotamo isimli manastırlardır.

ikamet eden Kudüs Patriğinin kütüphanesidir.⁴ (Kay, 2009: 294-295) Carlyle, Kudüs'ün Rum Patriğinin evini ziyaret ettiklerinde burada iyi donanmış bir kütüphane bulduklarını dile getirmiştir. Hatta bu kütüphane imparatorluğun en büyük kütüphanesidir. Kudüs Patriğine ait bu kütüphaneyi iyice inceleyip bir de kataloğunu çıkartarak buradaki kitapların dikkate değer bir kısmının el yazması olduğunu, bunlardan büyük çoğunluğunun ise teoloji ve kilise kitapları iken hiçbirinin klasik antik çağa ait olmadığını ifade etmektedir. Ayrıca Yunan klasiklerinden bazı kısımların müstakil olarak bulunduğunu belirtmiştir. Kudüs Patriği elinden gelen yardımı yaparak kendilerine kütüphanenin kataloğunu çıkarmaları için yardımcı göndermiş ve beğendikleri eserleri derlemek ve incelemek amacıyla İngiltere'ye götürmelerine müsaade etmiştir. Kütüphanenin geri kalanı 130 eserden oluşmaktadır. Bunlar temel olarak vaazlar, dini tören kitapları, Roma kilisesi hakkında tartışmalı yazılardır. Prens Adaları'ndan topladıkları eserlerle burada görüp ilginç buldukları eserleri Londra'ya aktarmışlar, bu eserler Lambeth'teki başpiskoposluk kütüphanesinde yerlerini almışlardır. (Walpole, 1817: 85)

Seetzen İstanbul Rum Patriğinin kütüphanesini görmek istemiş ancak kütüphanelerinin bir yangın sırasında harap olduğunu, birkaç eski dini kitap dışında bir şey olmadığını öğrenmiştir. Seetzen'e Kudüs Patriği'nin kitap koleksiyonunu görmesi tavsiye edilmiştir. Seetzen, Kudüs Patriği'nin gösterişsiz, duvarla çevrili bir binadan ibaret evinde bulunan kütüphaneyi görmek istediğinde papazlar şaşırıp kütüphanenin çok küçük ve sadece birkaç yüz ciltten ibaret olduğunu söylemişlerdir. Daha önce birkaç İngiliz'in kütüphaneyi görmeye geldikleri belirtilmiştir. Seetzen Kudüs Patriğinin kütüphanesinin büyük bir şöhrete sahip oluşunu kütüphanelerin çok az olduğu bir yerde bulunmasına bağlamaktadır. (Seetzen, 2017: 212-214) Bundan başka Ermeni patrikhanesini de merak eden Seetzen orada ne bir kütüphane ne de el yazmaları koleksiyonu olmadığını öğrenmiştir. (Seetzen, 2017: 246)

Robert Walsh, Yunan dili ve edebiyatının artan ilgi ve meraka bağlı olarak yeniden canlandırıldığına dikkat çekerken özellikle antik Yunan edebiyatının topladığı ilginin Batılı seyyahları Rum kilise kurumlarındaki koleksiyonları araştırmaya ittiğini anlatmıştır. Bunlardan en dikkat çekici olanı Kudüs Patriğinin kütüphanesidir. Walsh'ın anlatımına göre burası 1710 yılında inşa edilmiş taştan sağlam bir binadır, çok karanlık ve kasvetlidir. 484 tane matbu kitap, Helen ve Rum dillerinde 360 tane el yazması bulunmaktadır. El yazmalarının hepsi kağıt üzerine yazılmıştır ve tarihleri XIX. yüzyılda aittir. En kıymetli kitaplar Bizans tarihçilerinin kopyalarıdır, ancak en değer verilen eser Apostles devrinden itibaren 125.ye kadar olan patriklerin listesini içeren kutsal şehir (Holy City) ile alakalı metinlerdir. (Walsh, 1838: 402) Tischendorf

⁴ Kay, Kudüs Patriğinin İstanbul'da yaşayıp Filistin bölgesinde yaptırım gücü olduğunu belirtmiştir.

da Eski Patrik Konstantin vesilesiyle Kudüs Patriği'nin kütüphanesini görmüştür.⁵ Kütüphanenin kataloguna göz atmış, el yazmalarına dair eksiksiz bir kayıt bulamamıştır. Kudüs Patriği Tischendorf'un kütüphaneyi tek başına keşfetmesine ve bulduğu el yazmalarını istediği gibi kullanabilmesine izin vermiştir. Tischendorf yazmaların sayısının 30 tane olup konularına göre ayrılmadan bir arada durduklarını, yalnızca bir tanesinin matematik üzerine yeniden yazılmış bir parşömen olduğunu ifade etmiştir. (Tischendorf, 1847: 274)

Batılı seyyah ve müsteşrikler imkân buldukları her türden kitabı Batı'ya götürmeye çalışmışlardır. Doğu'dan Batı'ya kitap ve bilgi götürenlerin kaynakları arasında bu kurumlar da sayılabilir çünkü buralardan çok sayıda kitap ve el yazması toplanarak Avrupa'ya götürülmüştür. Sözelimi, Carlyle ve Hunt, İstanbul'da değerli yazmalar içerebilecek erişebildikleri bütün kütüphaneleri incelemişler ve Yeni Ahit'in çeşitli kısımlarından 27 metni, Arapça ve Farsça versiyonları dahil, Londra'ya göndermişlerdir. Bunlara ek olarak, Carlyle şiir ve tarih ile ilgili pek çok Doğu eserini de edinmiş, bunlar Doğu Hindistan Şirketi (East India Company) tarafından satın alınmıştır. Haçlı Seferleri tarihiyle ilgili güvenilir bilgiler içeren bir kitap ve 1001 Gece Masalları bunların arasında Carlyle'ın en beğendikleridir. (Walpole, 1817: 86) Bu iki müsteşriğin yaptığı gibi diğer Batılılar da Bizans kütüphanelerinden intikal ettiği düşünülen ve bir kısmının Saray Kütüphanesinde olduğunu düşündükleri Yunan ve Latin kaynaklarının öteki kısmının da Doğu Akdeniz'de Osmanlı'nın muhafaza ettiği manastır ve patriklik kütüphanelerinde saklı kaldığı varsayımıyla hareket etmişler ve araştırma mekânlarını bu yönde belirlemişlerdir. İstanbul başta olmak üzere Doğu Akdeniz etrafındaki manastır ve patriklik kütüphanelerinde yapılan araştırmalar hem bahsi geçen kayıp yazmaları bulmak hem de Doğu'daki gayri-İslâmî kitapları ve bilgi kaynaklarını tespit etmektir. Bu faaliyetin en önemli tarafı da bu şekilde Doğu'dan Batı'ya kitap ve bilgi akışının sağlanıyor oluşudur.

Batılı seyyah ve müsteşriklerin Doğu Akdeniz'deki manastır ve patriklik kütüphanelerini görebilmeleri Saray Kütüphanesi ve diğer vakıf kütüphaneleriyle kıyaslandığında çok daha mümkündür. Bu yüzden seyahatnamelerde sıklıkla bahsedilebilmiş, manastır ve patriklik kütüphanelerinin biçimi, düzeni ve muhteviyatı hakkında daha kesin bilgiler sunabilmişlerdir. Bazı seyyahlar kütüphanelerin yapısı, görünüşü, idaresi ve düzeniyle alakalı bilgi verirken bazıları muhteviyatındaki kitapları incelemiş, listeler çıkarmıştır. Osmanlı kütüphanelerinin aksine bu kütüphanelerde bir sistem ve düzen

⁵ Tischendorf, Sina Dağı'ndaki kütüphanede kütüphanecinin göstermesiyle bulduğu Rumca şiirleri eski İstanbul Patrik Konstantin'e göstermiş, o da bunlarla epey ilgilenmiştir. Patriği'nin kendisine ait bir kütüphanesi yoktur, ancak Tischendorf'a Kudüs Patriğinin kütüphanesini kullanmayı teklif etmiştir.

arayışı yoktur. Bununla birlikte kütüphanelerin halinden şikayet etmekten de geri durmamışlardır. Asıl odak noktası ise Bizans kütüphanelerinin devamına ilişkin araştırmadır. Ayrıca Doğu Hristiyanlığının bilgi birikimi ve kaynakları incelenmiştir. Tüm bu kütüphanelerdeki eserler, imparatorluğun sınırları içerisinde bulunduğu ve dolayısıyla onun sorumluluğunda olduğu için Osmanlı muhafazasındaki eserler olarak değerlendirilebilir. Buna binaen Batılı seyyahların manastır ve patriklik kütüphanelerinde yaptıkları araştırmaların gösterdiği en mühim sonuç Osmanlı'nın Doğu'nun ve Batı'nın bilgi birikimine aynı anda sahip çıkıp muhafaza ettiği gerçeğidir. Fetihlerden sonra bile arşivlerin kaybolmasına izin vermemiş ve Doğu Hristiyanlığına dair bilgi örgütlenmesini de muhafaza etmeyi başarmıştır.

Kaynakça

- Brewer, Josiah. (1830), *A Residence at Constantinople in the year 1827*, New Haven.
- Dallaway, James. (1797), *Constantinople Ancient and Modern with Excursions to the Shores and Islands of the Archipelago and the Troad*, T. Bensley, London.
- de Kay, James Ellsworth (2009), *1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler*, Çev. Serpil Atamaz Hazar, ODTÜ Yayıncılık, Ankara.
- Galland, Antoine. (1987), *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673)*, C. II, Haz. Charles Schefer, Paris, Çev. Nahid Sırrı Örik, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Hobhouse, John Cam. (1817), *A Journey Through Albania and Other Provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople, During the Years 1809 and 1810*, Two Volumes, Carey and Son, Philadelphia.
- Lady Hornby. (2007), *Kırım Savaşı Sırasında İstanbul*, Çev. Kerem Işık, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Seetzen, Ulrich Jasper, (2017), *İstanbul Günlükleri (12 Aralık 1802 - 22 Haziran 1803)*, çev. Selma Türkiş Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Slade, Adolphus (1854) *Records of Travels*, C. II, Saunders and Otley, Conduit Street, London.
- Tischendorf, Constantine. (1847), *Travels in the East*, Çev. W.E. Shuckard, London, Longman, Brown, Green, Longmans.
- Urquhart. (1839), *The Spirit of The East*, C.I, Henry Colburn, London.
- Walpole, Robert. (1817), *Memoirs Relating to European and Asiatic Turkey*, London.
- Warner, Charles Dudley. (1892), *In The Levant*, C. II, Houghton, Mifflin and Company, Boston & New York.
- Walsh, Robert. (1838), *A Residence At Constantinople During A Period Including The Commencement, Progress and Termination of the Greek and Turkish Revolutions*, C. II, Richard Bentley, London.